

*Tomáš Imrich
Profant*

Kritika rozvoje

*Od kolonialismu
k postrozvojové praxi*

Kritika rozvoje

Od kolonialismu k postrozvojové praxi

Tomáš Imrich Profant

Recenzovali:

doc. PhDr. Šárka Cabadová Waisová, Ph.D.

(Západočeská univerzita v Plzni)

prof. PhDr. Maxmilián Strmiska, Ph.D.

(Masarykova univerzita)

Vydala Univerzita Karlova,

Nakladatelství Karolinum

Praha 2022

Edice SLON – Studie, 144. svazek / řídí Miloš Havelka,

Jiří Šafr, Jiří Ryba a Alena Miltová

Redakce Vladimír Trojánek a Alena Miltová

Návrh obálky a grafická úprava studio Designiq

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2022

© Tomáš Imrich Profant, 2022

ISBN 978-80-246-5040-1

ISBN 978-80-246-5073-9 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

Obsah

Poděkování	7
Ediční poznámka	8
Kapitola 1.	
Úvod	9
Teoretický základ a normativní pozice autora	12
Výzkumné otázky, cíle a obsah knihy	14
Kapitola 2.	
Koloniální rozvoj	18
2.1 Imanentní a intencionální rozvoj v 19. století	20
2.2 Pojem rozvoj v době kolonialismu	23
2.3 Příčiny změn v koloniální politice	29
2.4 Praxe koloniálního rozvoje	32
2.5 Od civilizace k rozvoji	36
2.6 Koloniální kontinuity	38
Závěr: následky koloniálního rozvoje	41
Kapitola 3.	
Postrozvojový přístup	44
3.1 Rozvojové teorie: od modernizace po neomarxistickou kritiku	44
3.2 Kořeny a definice postrozvoje	47
3.3 Rozvoj jako režim vládnutí nad globálním Jihem	54
3.4 Hlavní rys postrozvoje: odmítnutí rozvoje	55
3.5 Depolitizace a tvorba a banalizace touhy po rozvoji	59
Závěr	62

Kapitola 4.	
Debata mezi postrozvojem a jeho kritikou	64
4.1 Přehled literatury o postrozvojové diskusi	65
4.2 Neopopulismus v postrozvojovém přístupu	66
4.3 Homogenizace rozvoje	73
4.4 Kritika postrozvojového přístupu z praxe	76
4.5 Politická normativita postrozvojového přístupu	78
Závěr	81
Kapitola 5.	
Rasismus v rozvoji a v rozvojové spolupráci	85
5.1 Co je to rasismus?	87
5.2 Tři formy rasismu v rozvoji a rozvojové spolupráci	90
5.3 Rozvojový diskurz	92
5.4 Globální rasistický systém a rozvojová spolupráce	99
5.5 Institucionální rasismus a rasová každodennost v rozvojové spolupráci	103
Závěr	106
Kapitola 6.	
Postrozvojová praxe	108
6.1 Definice postrozvojové praxe	109
6.2 <i>Buen vivir</i> : (kvazi)tradiční „postrozvojové“ koncepty	110
6.3 Praxe postrozvoje na globálním Jihu	112
6.4 Degrowth jako postrozvoj globálního Severu	116
Závěr	122
Kapitola 7.	
Závěr	124
Summary	135
Seznam zkratk	136
Bibliografie	138
Rejstřík věcný	168
Rejstřík jmenný	172

Poděkování

Tato kniha je výsledkem úsilí posledních patnácti let. Její počátky sahají ještě k magisterskému studiu, které vyústilo do diplomové práce pod vedením Ondřeje Císaře. Už jednou jsem mu za vedení práce děkoval a s radostí to dělám zase. Prohlubování mého poznávání předkládaného tématu pokračovalo na doktorandském studiu. Proto znovu děkuji Aramu Ziaiovi.

Kromě těchto dvou bych rád poděkoval za pomoc při přípravě této knihy Philippu Lepeniesovi, Martinu Fornůskovi, Vladimíru Trojánkovi, Aleně Miltové, Denise Lavkové, Eugeniu Sánchezovi, Anně Smyslové a Sabině Jarošové.

Za možnost uveřejnit kapitoly 2, 3, 4, 5 a 6 děkuji Tomáši Dopitovi z časopisu *Mezinárodní vztahy*, Vratislavu Kozákovi z časopisu *Historická sociologie*, Ondřeji Ditrychovi z pražského Ústavu mezinárodních vztahů a Jiřímu Silnému ze Zastoupení Nadace Rosy Luxemburgové v České republice.

Tato kniha by nevznikla bez celoživotní podpory mých rodičů Milana a Zuzany Profantových.

Věnuji ji Helence a Klárce.

Publikace je částečně založena na probíhajícím výzkumu podpořeném projektem APVV (Diskurz globálního vzdělávání a jeho praxe v Česku a na Slovensku, č. APVV-19-0314).

Ediční poznámka

Kapitoly 2, 3, 4, 5 a 6 jsou přepracovanými verzemi těchto textů:

Kapitola 2

Profant, T. (2021). Koloniální rozvoj: počiatky, príčiny, diskurz, prax, kontinuity a následky. *Historická sociologie* 13 (1): 25–48.

Kapitola 3

Profant, T. (2015). Postrozvojový přístup ako radikálna kritika „rozvoja“. In: Horký-Hlucháň, O.–Profant, T. (eds.): *Mimo Sever a Jih. Rozumět globálním nerovnostem a rozmanitosti*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 186–208.

Kapitola 4

Profant, T. (2013). Debata medzi postrozvojom a jeho kritikou. *Mezinárodní vztahy* 48 (1): 70–83.

Kapitola 5

Profant, T. (2020). Rasizmus v rozvoji a v rozvojovej spolupráci. *Mezinárodní vztahy* 55 (1): 21–40.

Kapitola 6

Profant, T. (2020). Postrozvojová prax. Nadace Rosy Luxemburgové – Zastoupení v České republice. Dostupné z: <https://rosalux.cz/wp-content/uploads/2020/10/Profant-Post-rozvojov%C3%A1-prax.pdf>.

Kapitola 1.

Úvod

Pregnantní vyjádření jedné z myšlenek rozvoje obsahuje kultovní film Stanleyho Kubricka a Arthura C. Clarka *2001: Vesmírná Odysea*. V učebnicovém střihu „match-cut“ se z kosti, jako prvního lidského nástroje, stává vesmírná loď – poslední technologický výdobytek lidstva. Celé dějiny pokroku jsou zde kondenzovány do jediného momentu a naznačují jeden ze způsobů, kterým Clarke a Kubrick ve svém díle nahlízejí na lidstvo – prizmatem jeho „rozvoje“.¹ Prastará filozofická otázka dostává jediným střihem celkem jednoznačnou odpověď.

Otázka rozvoje ve *Vesmírné odyseji* se však jedním střihem interpretovat nedá. Svým dějem na ni totiž odpovídá film i přesně naopak. Navazuje na technofobní tradici, začínající *Frankensteinem* Mary Shelleyové, a technologii jako nástroj pomáhající lidstvu posouvá do polohy smrtelné hrozby. Počítač HAL 9000, předchůdce dnešní umělé inteligence, je schopný s člověkem nejen komunikovat, ale v případě potřeby ho i eliminovat. Rozpor, který v HALovi vyvolává tajemství o skutečném cíli cesty vesmírné výpravy, vede k selhání, jež je fatální pro celou posádku kromě Davida Bowmana. Ten HALa přemůže a doputuje až k Saturnu (ve filmu k Jupiteru).

Lidský rozvoj je tak na jednu stranu úžasným pokrokem, na druhou stranu hrozbou pro samotné lidstvo. Clarke v knize identifikuje i motivaci změn – po počátečním mimozemském zásahu je to pocit závisti. Ten je prvním krůčkem směrem k lidstvu. Zabití prasete kamenem zase vede k opojnému pocitu moci a převahy nad přírodou. Následně může dojít k lidskému rozvoji a na jeho konci je Člověk.

Zdá se, že rozporuplný rozvoj lidstva je ve *Vesmírné odyseji* lineární a nezáleží na tom, zda je jeho koncem sofistikovaná vesmírná loď, nebo vražda člověka strojem. Jak však napovídá sám název díla, částí cesty člověka je návrat. Nejde přitom jen o návrat posledního člena posádky na Zemi, jde o návrat

¹ Pojem „rozvoj“ je tu uváděn v uvozovkách pro nejasnost jeho významu. Může např. implikovat posun k lepšímu, ačkoliv tomu reálná praxe rozvoje nemusí odpovídat. Pro důkladnější verzi tohoto argumentu viz např. Ziai (2013). V dalším textu jsou tento pojem i jeho různé tvary bez uvozovek, aby zbytečně nezatěžovaly text.

nového člověka – hvězdného dítěte. Jeho návratem dějiny, jak je lidstvo poznalo, dospívají do svého konce a začíná se nová éra.

Lineární plynutí času se tak proměňuje na cyklické a cyklus končí přechodem na novou úroveň. Ta je stejným počátkem, jako byl vznik člověka zapříčiněný mimozemskou silou. Podobné úvahy zaměstnávaly filozofy tisíce let. Dvěma základními mantinely rozvojového myšlení je cyklické a lineární pojetí rozvoje. To lineární ústí do současné koncepce rozvoje, jehož vrchol představuje stále ještě dominantní modernizační teorie. Nejnovější Cíle udržitelného rozvoje (SDGs) už ale vnášejí do této koncepce pochybnosti a znejistují eurocentrické představy o vrcholu a neustálém pokračování rozvoje.

Vyvstává otázka, kde se dnes nacházíme. Postmoderna výrazně narušila velké vyprávění, mezi něž patří i narativ rozvoje. Už předtím antropologové a antropoložky zpochybnili eurocentrické vidění světa (a ještě před nimi to udělali někteří teologové). Těžko říci, kam zasadit počátek postmoderny. Od Lyotardovy *Postmoderní situace* už uběhlo víc než 40 let a zdá se, že svět se posouvá k postpostmodernímu stavu, který stále ještě hledá své pojmenování. Jeho kulturním základem se může stát opětovný návrat k snaze pevněji ukotvovat identity. V takovém případě může nastat i návrat k metanarativům o lineárním rozvoji lidstva.

Rozvojové teorie do jisté míry kopírují zběžně popsany filozofický vývoj. Modernizační teorie jako základ pevné představy o světě začala být zpochybňována ještě před svým vznikem a po něm byla překonávána sledem teorií, jež ji však implicitně akceptovaly, nebo přinejmenším nebyly nasměrovány proti ní.

Ve druhé polovině osmdesátých let minulého století začala v (kritických) rozvojových studiích diskuse o slepé uličce rozvojové teorie (Booth 1985; Schuurman 1993; Kiely 1998). V té samé době se jako svébytný přístup začal prosazovat postrozvoj. Vymezil se nejen vůči střednímu proudu rozvojových teorií, ale i vůči kritičtější naladěnému marxismu, teoriím závislosti, imperialismu nebo nerovného obchodu.

Právě postrozvojový přístup je hlavním těžištěm této knihy a jeho gros je představeno ve třetí kapitole. Obsahuje kritiku rozvojového poručnictví, eurocentrismu, depolitizace nerovných mocenských vztahů a kritiku tvorby a banalizace touhy po rozvoji. Klíčovým prvkem postrozvoje je odmítnutí rozvoje samotného a hledání alternativ k rozvoji místo rozvojových alternativ.

Postrozvojový přístup se dnes nachází v ambivalentní situaci. Na jedné straně je mnohými odmítán jako příliš radikální, na druhé straně je mnoho jeho argumentů akceptovaných (Ziai 2017: 2730). Obsahová analýza učebnic a čítanek rozvojových studií ukázala, že od roku 2007 se ve dvou třetinách těchto knih „diskutuje o postrozvojových argumentech aspoň na pěti

stranách, je zmíněno aspoň pět postrozvojových textů a zahrnuto aspoň pět prvků z postrozvojových argumentů“ (Tamtéž: 2722). Závěrem analýzy je, že postrozvoj „má značný vliv na rozvojová studia, i když se ne vždy tomuto vlivu dostane uznání“ (Tamtéž: 2719).

Analýza dále ukazuje, že typická reakce na postrozvoj ve zkoumaných textech je smíšená. Knihy se buď postrozvojem nezaobírají příliš do hloubky a postrozvojové argumenty se v nich objevují v oslabených formách, takže není třeba se s nimi vyrovnávat, nebo je součástí detailnějšího vypořádání se s postrozvojem jeho silná kritika a zároveň tichá integrace některých jeho hlavních argumentů.

V Česku a na Slovensku je situace do jisté míry podobná. Rozvojovým teoriím se tu věnovalo několik publikací (např. Adamcová et al. 2006; Adamcová et al. 2009; Hodulák, Krpec 2011; Waisová et al. 2005; Dušková 2011; Navrátilová 2013). Rozvoji a postmodernímu obratu věnovala kapitolu Alice Navrátilová (2013: 142–155) a heslo „Postrozvoj“ si našlo své místo v *Encyklopedii rozvojových studií* (Dušková et al. 2011). Bez ohledu na to, zda se dá současná přítomnost radikálních argumentů v rozvojových studiích připsat otcům a matkám postrozvojového přístupu, je zřejmé, že jejich samotná existence ukazuje na určitou sílu tohoto přístupu. Ačkoliv nemá tak pevné místo jako jiné teorie, svojí přítomností přinejmenším vyvolává otázky, s nimiž jsou ostatní konfrontováni.

Kapitoly v této knize postupují metodicky tak, aby bylo nejprve ukázáno na jeden ze základních argumentů postrozvoje, kterým je historická podmíněnost politiky rozvojové spolupráce. Ta není nějakým abstraktním fenoménem nacházejícím se mimo politickou historii, ale je naopak s touto historií zcela spojená. Po historické perspektivě se čtyři kapitoly věnují samotnému postrozvoji, diskusi, kterou vyvolal, kritice rasismu v rozvoji a postrozvojové praxi.

Knihy tak zároveň reaguje na jednoduchou skutečnost zapojení Slovenska a Česka do rozvojové spolupráce. Tu neposkytují jen západoevropské země, ale i vlády nebo občanské společnosti ve střední Evropě. Rozvojová pomoc dokonce formuje naše identity (Gažovič 2012; Bátora 2004) a v roce 2018 na ni šlo na Slovensku více než 117 mil. EUR, tedy 0,13 % HND (hrubého národního důchodu, MZVaEZ SR 2019). Česká republika v roce 2018 stejně tak poskytla 0,13 % HND (MZV ČR 2019: 3). Rozvojová spolupráce je tedy etablovanou složkou slovenské a české zahraniční politiky, občanské společnosti a národní identity. Proto je důležité, aby se i zde o problematice rozvoje diskutovalo víc do hloubky.

Teoretický základ a normativní pozice autora

Postrozvoj překonává dosavadní existující přístupy tím, že se více věnuje analýze diskurzu než jen materiální analýze nerovnosti. Především v tomto posunu tkví propojení postkolonialismu s postrozvojem. Zatímco rozvojové teorie nekladly důraz na diskurz, Arturo Escobar (1984) přišel s aplikováním poststrukturalismu Michela Foucaulta na rozvojový aparát.

Aparát nebo dispozitiv je „značně heterogenní soubor diskurzivních a materiálních prvků – například diskurzů, institucí, architektonických forem, regulačních rozhodnutí, zákonů, administrativních opatření, vědeckých vyhlášení, filozofických, morálních a filantropických tvrzení atd. – a systém vztahů [...] ustanovený mezi těmito prvky“ (Foucault 1980: 194). Analýza rozvojového aparátu – a především diskurzu jako jeho primární složky – je základním obsahem této knihy.

Poststrukturalismus je pak jejím hlavním teoretickým základem. Vychází z odmítnutí pozitivistického oddělení faktů od hodnot a subjektu od objektu. Odmítá existenci neutrálních faktů a schopnost subjektu nezávisle na objektu analyzovat objekt. Realita je sociálně zkonstruovaná, a to i vědcem, který ji analyzuje. Každý z nás vnímá svět prostřednictvím nějakého diskurzu. Tím pádem diskurz realitu nejen formuje, ale dokonce i umožňuje. Bez něho by pro nás realita neexistovala.

Z tohoto hlediska neexistují nediskurzivní prvky reality. Všechno, co kolem sebe vidíme nebo nějakým způsobem vnímáme, či cítíme, je diskurzivně zkonstruováno. Rozvojová spolupráce se pak nedá ontologicky dělit na rozvojový diskurz a praxi této spolupráce. Dá se jen poukazovat na to, že samotná praxe je zároveň diskurzem, že dávání není jen finančním nebo materiálním tokem, ale že je zároveň politickým aktem normalizujícím dávání jako součást diskurzivně zkonstruované reality. Samotný tok je tak stejně diskurzivním elementem jako projev rozvojáře nebo příjemce o tomto toku.

Součástí analýzy diskurzu bývá i zaměření se na identitu aktérů. V logice strukturalismu neexistuje ontologický rozdíl mezi strukturou a subjektem, který je jen jedním z prvků struktury. Zdrojem diskurzu z uvedeného hlediska není subjekt, ale „anonymní pole“ (Dreyfus, Rabinow 2010: 121). Tuto pozici nesdílím, ale rozpor mezi konáním (*agency*) a strukturou považuji za nevyřešený (a možná nevyřešitelný). Svoboda je tajemný fenomén a není zřejmé, proč konkrétní aktér koná tak nebo jinak. Poststrukturalismus však přiznává subjektu schopnost odporovat struktuře a nepochybně platí, že ve společnosti existují různé (soupeřící) diskurzy nebo Foucaultovými slovy „body ohybu“ (Foucault 2002: 101) a subjekty jim vystavené.

Vzniku diskurzu a na něho navázaného dispozitivu (který subjektům přisuzuje konkrétní identity) předchází „urgentní potřeba“ (Foucault 1980: 195). Diskurz reaguje na určitou společenskou potřebu, která vyžaduje jeho vznik. „(S)tudovaný diskurz vykonává v poli nediskurzivní praxe“ konkrétní funkci (Foucault 2002: 104). Reakce na vzniklou společenskou potřebu je jednou z jeho funkcí, je jeho mocenským dopadem. Diskurz však může mít i jiné dopady a funkce. Mým cílem bude zaměřit se v práci právě na tyto dopady a zkoumat jejich mocenské důsledky.

Diskurzy podněcují k určitým typům organizování pojmů, uspořádání objektů a typům výpovědí, které formují témata nebo teorie (Tamtéž: 99). Dají se také chápat jako strategie. V jejich rámci Foucault navrhuje zkoumat body ohybu diskurzu, které se vyznačují nekompatibilitou, ekvivalencí a systematizací. V určitém smyslu si protiřečí, zároveň však jsou formovány podle stejných pravidel. Od těchto současně nekompatibilních i ekvivalentních prvků „jsou odvozované koherentní rady objektů [...] objevují se, aby formovaly diskurzivní podskupiny“ (Tamtéž: 101–102). Foucault jako příklad používá různé koncepce peněz v diskurzu bohatství, Escobar protikladné ekonomické přístupy v rozvojové ekonomii – strukturalistickou a monetaristickou školu (Escobar 1995: 42, viz i Profant 2015). Schopnost odporu a existence bodů ohybu dělá empirickou analýzu smysluplnou, jelikož umožňuje konkrétní konfrontaci a vyžaduje od autorů a autorek analyzovaných textů nebo výroků, aby vůči kritice zaujali stanovisko.

Tento postoj vychází ze širší tradice kritické teorie a jeho součástí je i vypořádání se s pozicí intelektuála. I když tato kniha má spíše teoretický charakter a empirické příklady používá k ilustraci širších argumentů, je zároveň i intervencí do společnosti. Text nemůže utéci pozici svého autora, a i následující řádky jsou psány z pozice expertního vědění. O jaké vědění ale jde? Má to být vědění psané organicky ve prospěch znevýhodněných, nazývaných také subalterní (Gramsci 1959). Má to být vědění, které si nenárokují epistemologická privilegia avantgardy, ale zároveň využívá specifické prostředí, v němž se nachází, aby právě v tomto prostředí intervenovalo. To je úloha specifického intelektuála, kterého Foucault staví proti univerzálnímu intelektuálovi.

Podle něj, „prací intelektuála není formovat politickou vůli jiných; je jí neustálé zpochybňování toho, co je postulované jako samozřejmé, a to prostřednictvím analýz, které dělá ve vlastním poli [...]. Na základě této opakované problematizace (vykonáváje svoji specifickou roli intelektuála) má participovat na formování politické vůle (jako občan)“ (Foucault 1990: 265).

Taková činnost intelektuálů se však nijak nevypořádává s jejich pozicí vůči znevýhodněným. Intelektuál či intelektuálka zůstávají nadřazení, tak jak je do této role konstruuje společnost. A důsledkem takto zkonstruované

role je jasná úloha. Úlohou intelektuálů a intelektuálek je reprezentovat zájmy znevýhodněných. Druhou úlohou je zbavovat se nadřazené pozice ve vztahu ke znevýhodněným tak, aby mohly vzniknout diskurzy, ve kterých bude jejich hlas dávat smysl – aby i znevýhodnění mohli mluvit (viz Spivak 1994).

Snad tato kniha aspoň částečně naplní roli, kterou na intelektuály kladu. Měla by zpochybňovat to, co se zdá být samozřejmé, a měla by zároveň vytvářet prostor pro neprivilegované aktéry bez možnosti promlouvat ke společnosti ve vlastním diskurzu. Postrozvojová analýza rozvojového diskurzu dělá právě to, zpochybňuje samozřejmost tohoto diskurzu a zároveň volá po jeho nahrazení pluralitou diskurzů dosud ignorovaných.

Výzkumné otázky, cíle a obsah knihy

Hlavním cílem této knihy je ucelená postrozvojová analýza rozvoje a rozvojové spolupráce. Svým rozsahem umožňuje hlubší vypořádání se s tímto teoretickým směrem. Na hlavní cíl navazují výzkumné otázky a další cíle v jednotlivých kapitolách. Diachronickým postupem následují logiku teoretického, praktického a empirického zpracování postrozvojového přístupu. Tím vytvářejí celek umožňující seznámení se nejen s postrozvojovou teorií a diskusí o ní, ale i s praktickou a empiricko-analytickou aplikací tohoto přístupu.

Širší a všeobecnější cíl postrozvojové analýzy rozvoje a rozvojové spolupráce vede k první otázce: Kde jsou počátky rozvoje a rozvojové spolupráce? Na to, aby se postrozvoj mohl vypořádat s érou rozvoje, potřebuje ji časově ohraničit a nějakým způsobem definovat. Druhá kapitola na tuto otázku odpovídá a nespokojuje se přitom s nedostatečně empirickým přístupem postrozvojových teoretiků. Vychází z dostupné sekundární literatury, která se věnuje koloniálnímu období, a diachronicky ukazuje, jak se kolonialismus postupně přibližoval nejprve ideologicky a později i prakticky k biopolitickému kolonialismu „s lidskou tvář“ starajícím se o zdraví a vzdělání obyvatelstva, až přerostl do koloniálního rozvoje, jenž je přímým předchůdcem pozdější rozvojové pomoci a spolupráce. Druhá kapitola zároveň odpovídá na otázku, jaké byly příčiny změn v koloniální politice. Ukazuje, že klíčové v tomto ohledu byly potřeby metropolí a nepokoje v koloniích. Přiblížení praxe koloniálního rozvoje je potom zásadní pro zodpovězení otázky, jaké koloniální kontinuity přetrvávají do dnešních dnů. Právě na ty poukazuje postrozvojová analýza všímající si pokračování hierarchických reprezentací a depolitizace mocenských vztahů.

Tyto dva prvky jsou společně s dalšími předmětem třetí kapitoly. Jejím cílem je představit postrozvojový přístup a odpovědět na otázku: Co je to postrozvoj? Vymezuje ho vůči ostatním rozvojovým teoriím včetně neomarxistických perspektiv, které považuje za eurocentrické a které postrozvoj svojí analýzou diskurzu překonává. Součástí kapitoly je stručný přehled předchůdců postrozvojového myšlení a obširnější definice postavená na základních dílech tohoto přístupu včetně vlastní syntézy. Klíčovým prvkem kapitoly je vnímání rozvoje jako režimu vládnutí nad globálním Jihem, a to na základě zmíněné hierarchizace, která je základem rozdělení světa v rozvojovém diskurzu. Dalšími dopady rozvojového diskurzu jsou depolitizace a tvorba a banalizace touhy po rozvoji. Rozvojový diskurz dominantně vychází z metodologického nacionalismu. Z národních států dělá izolované jednotky vhodné pro intervenci rozvojové organizace. Po této intervenci diskurz „vyrábí“ touhu ve svých subjektech, kterou ale nikdy nemůže zcela uspokojit. Postrozvoj kriticky nahlíží na oba tyto dopady fungování rozvojového aparátu.

Čtvrtá kapitola se věnuje kritice, kterou ve třetí kapitole představený postrozvojový přístup vyvolal. Jejím hlavním cílem není odpovědět na konkrétní výzkumnou otázku, ale podrobněji analyzovat spor mezi rozvojem a postrozvojem. Rozvojová studia se především v devadesátých letech minulého a nultých letech tohoto století stala prostorem debaty mezi postrozvojovými kritiky a jejich oponenty. Kapitola o této debatě se zaměřuje na problematiku neopopulismu – analyzuje debatu o romantizaci a esencionalizaci sociálních hnutí, úplné odmítnutí moderních technologií a kulturní relativismus. V dalších částech se kapitola zabývá problémem homogenizace rozvojového diskurzu, rozvojové praxe a jednání (*agency*). Oponuje námitkám z praxe, že ignoruje změny v rozvoji a že se věnuje překonaným rozvojovým diskurzům místo diskurzu globalizace. A nakonec kapitola reaguje na kritiky týkající se politické orientace postrozvojového přístupu ohledně podobnosti s neoliberalismem, kvantifikace a používání statistických indikátorů a vlastní normativity. Argumentuji, že kritika trhu zásadní podobnost s neoliberalismem vylučuje, využívání statistik a kritika kvantifikace jsou skutečně protikladné, a v otázce normativity se obloukem vracím ke kritice neopopulismu. Ten je třeba odlišit od radikálně demokratického postrozvoje odmítajícího předepisovat, co jsou správné potřeby nebo co je správné uspořádání společnosti.

Pátá kapitola pokračuje v analýze rozvoje z postrozvojové perspektivy a všímá si problematiky rasismu. Jejím cílem je odpovědět na výzkumnou otázku: Jaké hlavní formy rasismu lze najít v rozvoji a v rozvojové spolupráci? Zodpovězením této otázky kapitola pomáhá teoreticky zpracovat problematiku rasismu. Ten nejprve důkladně definuje, aby byla schopna hledat

jeho méně zjevné projevy v praxi rozvojového diskurzu. Rozvíjí tak postrozvojovou kritiku představenou ve třetí kapitole a dále přispívá k celkovému cíli kritické (postrozvojové) analýzy rozvoje a rozvojové spolupráce. Rozvojová spolupráce bývá často vnímána jako charita či dobrodiní vykonávané jen s těmi nejlepšími záměry, a proto se zdá být její spojení s rasismem nemsynlé. Naopak rasismus je obvykle spojován s pravicovým extremismem (i když na Slovensku a v Česku i se širším politickým středem). Základní předpoklad této kapitoly je opačný. Rasismus se dá najít i v rozvoji a v rozvojové spolupráci. Kapitola navazuje na odlišení biologického od kulturního rasismu a ten kulturní doplňuje o analytickou kategorii rozvojového rasismu. Hlavním příspěvkem je kategorizace rasismu do tří základních forem. Na základě existujícího a vlastního výzkumu identifikuje tři: rozvojový diskurz, strukturální rasismus spojený s rasově diferencovaným globálním kapitalistickým systémem a každodenní rasismus spojený s rasově zaujatými institucemi. V prvním případě se věnuje problematice rasových (či kulturních) stereotypů, ale i připisovaných nerovných hodnot prostřednictvím rozvojových statistik. V druhém případě kapitola problematizuje fungování globální ekonomiky rozdělené barevnou linií a ukazuje, že tato linie může být i rozvojová a nemusí být barevná. Poslední forma rasismu v rozvojové spolupráci obsahuje množství příkladů z praxe této spolupráce. Závěr kapitoly si klade otázku, jakým způsobem se dá proti těmto formám rasismu bojovat, a stručně na ni odpovídá.

Šestá kapitola posouvá důraz práce z postrozvojové analýzy k její praktické aplikaci. Odpovídá na otázku, co je to postrozvojová praxe, a na základě definice představuje její reálné kontury. Abduktivním způsobem se pohybuje mezi teoretickou definicí, (kvazi)tradiční konceptualizací a konkrétní praxí na globálním Jihu a Severu. Do diskuse o rozvoji a postrozvoji tak přináší klíčovou empirickou složku v podobě strukturovaného pojetí praxe. Postrozvoj se tak posouvá od kritiky ke společenské praxi. Kapitola reaguje na jedné straně na obvinění z romantizace, na druhé straně na obvinění, že žádnou politiku nenabízí, tím, že nabízí definici postrozvoje a její empirické naplnění. V tomto ohledu přibližuje *buen vivir* jako jeden ze základních postrozvojových konceptů pocházejících z globálního Jihu. *Buen vivir* doplňuje stručný pohled na revoluční zapatisty, jejichž činnost je vnímána jako postrozvojová. Kromě zapatistů a *buen vivir* jsou v kapitole zmíněny i mnohé další příklady postrozvoje z globálního Jihu. Globální Sever je prezentován hnutím Nerůstu a akademickými návrhy na osobní, komunitní, tržní a státní politiky navrhované různými aktéry v rámci tohoto hnutí. Kapitola se věnuje i potřebným změnám fungování vlastnictví a peněz. Všechny tyto prvky praxe jsou teoreticky vztahovány k definici.

Závěr knihy nabízí komentář k některým hlavním myšlenkám předkládané knihy a klade si otázky: Kam až má sahát kritika rasismu, depolitizace a udržitelnosti? Jak se vypořádat s akceptací rozvoje jako určitého samozřejmého žebříčku? A jak postrozvoj zapadá do současných kulturních válek? Reaguje tak na diskusi, která probíhá nejen v Česku a na Slovensku, ale na celém světě.